

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΤΡΙΒΕΣΗ
Δέκτορα ΑΒΣΘ

Η ΑΝΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ

Εδώ και μερικές δεκαετίες στις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες η ανεργία έμοιαζε σαν μια μακρινή δυσάρεστη ανάμνηση. Η ανάπτυξη της νέας τεχνολογίας και της πληροφορικής έδινε ελπίδες για βελτίωση των συνθηκών εργασίας, για τη μείωση του ωραρίου, ακόμη και για τον περιορισμό της επαγγελματικής ανασφάλειας. Η τεχνολογική πρόοδος θα δημιουργούσε ένα καινούργιο πολιτισμό που θα τον χαρακτήριζε η παραγωγή μεγάλης κλίμακας, η μαζική κατανάλωση και μια εκτεταμένη χρήση των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Αυτές οι ευοίωνες συνθήκες όμως ανατράπηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '70 με την εμφάνιση μιας μαζικής ανεργίας που παίρνει όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις. Τα πρώτα θύματα αυτής της ανεργίας είναι οι νέοι, οι γυναίκες και, γενικά, οι πιο αδύναμες κοινωνικές κατηγορίες.

Η ανεργία των νέων γίνεται αντικείμενο πολλών προβληματισμών και ερμηνειών που καθορίζονται από τον ανταγωνισμό των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Είναι αρκετοί εκείνοι που φοβούνται ότι η αύξηση της ανεργίας των νέων θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις να αμφισβητηθούν η κοινωνική σταθερότητα, οι αξίες και η αναπαραγωγή του πολιτικο-οικονομικού στοιχείου. Ο φόβος για τη συμπεριφορά της νεολαίας έχει τις ρίζες του σε μία σειρά αντιλήψεις που είτε έχουν να κάνουν με την ηθική — οι νέοι χωρίς εργασία θα βρεθούν στο δρόμο που είναι κακός σύμβουλος — είτε εκτιμούν ότι η έλλειψη χρημάτων στους νέους θα μειώσει σημαντικά τη μάζα των καταναλωτών. Επιπλέον ορισμένοι άλλοι θεωρούν ότι οι νέοι άνεργοι μπορεί να μεταμορφωθούν σε επικίνδυνους αμφισβητίες, χειραγωγούμενους από ομάδες της άκρας αριστεράς ή της άκρας δεξιάς. Από τον 19ο αιώνα θεωρούνται οι νέοι σαν οι πρωτοπόροι της προόδου, του πολιτισμού, της δικαιοσύνης, της δημοκρατίας. Με την εξάπλωση της ανεργίας πολλοί πιστεύουν ότι οι νέοι είτε θα αδιαφορήσουν για την κοινωνία και το μέλλον της είτε θα στραφούν εναντίον της. Η ανεργία των νέων δεν φοβίζει μόνο ορισμένα άτομα της κυρίαρχης τάξης, αλλά και απλούς εργαζόμενους που τη βλέπουν σαν μία άμεση, παρούσα απειλή. Το πρόβλημα της ανεργίας δεν εμφανίζεται στους εργαζόμενους σαν ένα πρόσκαιρο φαινόμενο, αλλά σαν ένα μόνιμο στοιχείο της τάξης τους. Έτσι, λοιπόν, η ανεργία προκαλεί διάφορες αντιδράσεις: από ανησυχία για το μέλλον, την πικρία που αφήνει η επιβίωση με τα βοηθήματα της κοινωνικής πρόνοιας, μέχρι ψυχοσωματικές διαταραχές ή και την ολοκληρωτική άρνηση. Έτσι, λοιπόν, η ανεργία των νέων δεν είναι μόνο ένα οικονομικό και πολιτικό γεγονός αλλά

και κοινωνικό γεγονός που εμπλέκεται στις διάφορες ιδεολογικές και πολιτικές αντιθέσεις.

Με αφετηρία τους κινδύνους που προκύπτουν από την ανεργία των νέων αναπτύσσεται μία ποικιλία ερμηνειών, οι οποίες τονίζονται από προκαταλήψεις και στερεότυπα, που έχουν ως αφετηρία τις σχέσεις των διαφόρων κοινωνικών κατηγοριών. Οι διάχυτες αυτές ιδέες και απόψεις μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: Οι νέοι, γενικά, αρνούνται την εργασία από τεμπελιά, από αμφισβήτηση. Η ανεργία πλήττει οποιονδήποτε νέο χωρίς καμιά εξαίρεση και χωρίς κοινωνική λογική. Το σχολείο είναι ένας βασικός παράγοντας στην ανεργία των νέων, επειδή αρνείται να προσαρμοστεί στις νέες απαιτήσεις των καιρών. Η αγορά εργασίας χωλαίνει εξαιτίας της αντίστασης στις αλλαγές και της άρνησης στη γεωγραφική μετακίνηση των εργαζομένων. Όλες αυτές οι προκαταλήψεις βαραίνουν σημαντικά στον ακριβή καθορισμό των χαρακτηριστικών και της διάστασης του φαινομένου που αφορούν.

Τα στοιχεία λένε ότι το 1975 οι άνεργοι στις 24 χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. έφθαναν τα 17 εκατομμύρια, δηλαδή στο 5,3% του συνολικού εργατικού δυναμικού. Από αυτούς, τα 7 εκατομμύρια, δηλαδή το 41%, ήταν ηλικίας κάτω των 25 χρόνων, παρόλο που αυτή η ηλικιακή ομάδα αντιπροσώπευε το 22% του ενεργού πληθυσμού¹². Και στην Ελλάδα, η ανεργία πλήττει σε μεγάλο ποσοστό το νέο εργατικό δυναμικό.

Σύμφωνα με τις έρευνες απασχόλησης της Ε.Σ.Υ.Ε., το ποσοστό των άνεργων νέων 14-29 ετών στο σύνολο των ανέργων το 1975 έφθανε το 50,1%, το 1977 το 61,9%, το 1980 το 62,8% του συνόλου και το 1984 το 51% των ανδρών και το 87% των γυναικών στο σύνολο των ανέργων των δύο φύλων. Επιπλέον η ανεργία των νέων διαρκεί όλο και περισσότερο, οι νέοι δηλαδή που ψάχνουν για δουλειά, για χρονικό διάστημα πάνω από έξι μήνες, γίνονται όλο και περισσότεροι. Η ανεργία αγγίζει πιο συχνά τις νέες γυναίκες απ' ό,τι τους νέους άνδρες.

Πάντως η γρήγορη εξέλιξη του φαινομένου, οι διαφορετικές στατιστικές εκτιμήσεις που εμφανίζονται και, τέλος, η υποεκτίμηση της υποαπασχόλησης των νέων δεν επιτρέπουν την παρουσίαση με ακριβή στοιχεία όλων των δεδομένων. Έτσι τα σχετικά συμπεράσματα θα πρέπει να εκληφθούν ως τάσεις. Παρ' όλες αυτές τις δυσκολίες, θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε τα χαρακτηριστικά, τις διαστάσεις και τις πιο ουσιαστικές τάσεις που διαμορφώνονται.

Την περίοδο 1975-81 η ανεργία της ομάδας ηλικιών 15-24 ετών αυξήθηκε σημαντικά. Έτσι το 1975 στις αστικές και ημιαστικές περιοχές είχαμε 15.633 ανέργους για να φθάσουν στις 55.195 το 1981. Εδώ πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι το 1981 οι νέοι 15-24 ετών στο σύνολο της χώρας αποτελούσαν

το 13,38% του συνολικού πληθυσμού, το 12,34% του εργατικού δυναμικού και το 43,01% των ανέργων.

Από την έρευνα-απασχόληση του 1981 φαίνεται ότι στη Θεσσαλονίκη η ανεργία των νέων ηλικίας 15-19 ετών είναι της τάξης του 22,11% για τους άνδρες και 41,89% για τις γυναίκες. Για την ομάδα ηλικιών 20-24 ετών είχαμε ανεργία 26,35% στους άνδρες και 23,84% στις γυναίκες. Στην Αθήνα επίσης η κατάσταση δεν είναι καλύτερη για την ομάδα ηλικιών 15-19 ετών. Το 16,75% των ανδρών και το 30,76% των γυναικών είναι άνεργοι. Για την ομάδα 20-24 ετών άνεργοι είναι το 14,94% των ανδρών και το 20,72% των γυναικών. Στις υπόλοιπες αστικές περιοχές της Ελλάδας τα ποσοστά ανεργίας των γυναικών είναι διπλάσια από τα αντίστοιχα των ανδρών.

Ο χρόνος διάρκειας της ανεργίας των νέων μεγαλώνει όλο και περισσότερο. Την περίοδο 1975-81 η ανεργία μακράς διάρκειας — ανεργία από δώδεκα μήνες και πάνω — για τους νέους ηλικίας 15-24 ετών δεκαπλασιάστηκε, με αποτέλεσμα οι άνεργοι από 1.449 που ήταν το 1975 να φθάσουν τους 15.401 το 1981¹⁹. Το ποσοστό αυτό των νέων ανέργων μακράς διάρκειας είναι 24,03% του συνόλου των ανέργων από 15-24 ετών. Αυτές οι ενδείξεις είναι χωρίς αμφιβολία σημάδια ότι περνάμε προοδευτικά από μια κατάσταση επίπονης αναζήτησης εργασίας από τους νέους σε μία κατάσταση πραγματικής ανεργίας.

Η ανεργία των νέων πλήττει περισσότερο τις γυναίκες παρά τους άνδρες και μάλιστα αυτό με το χρόνο φαίνεται να παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις. Αυτή η ιδιαίτερη κατάσταση μπορεί ενμέρει να εξηγηθεί από τη διαπλοκή πολλών παραγόντων: Γενικά η τάση των τελευταίων χρόνων είναι η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην εργασία. Αυτή η τάση ενισχύθηκε από τις πιέσεις του πληθωρισμού και από την επιθυμία των γυναικών να κρατήσουν σταθερό το οικογενειακό εισόδημα. Εξάλλου οι γυναίκες είναι πιο ευάλωτες στις απολύσεις, εξαιτίας της μικρής συνδικαλιστικής πίεσης που ασκούν στους εργοδότες. Αυτή η κατάσταση διατηρείται ακόμη και σήμερα παρ' όλα τα νομοθετικά μέτρα εξίσωσης των δύο φύλων και τις πιέσεις των συνδικαλιστικών οργανώσεων.

Έτσι, στη Θεσσαλονίκη το ποσοστό ανεργίας των γυναικών 15-19 ετών ήταν το 1981 σχεδόν διπλάσιο (41,89%) των ανδρών (22,11%). Στην περιφέρεια της πρωτεύουσας η ανεργία των γυναικών 15-19 ετών ήταν 30,76% και 20-24 ετών 20,72%, ενώ τα ποσοστά ανεργίας των ανδρών ήταν 16,75% και 14,94% αντίστοιχα. Επιπλέον στις υπόλοιπες αστικές περιοχές τα ποσοστά ανεργίας των γυναικών είναι διπλάσια από εκείνα των ανδρών¹⁹.

Οι γεωγραφικές ανισότητες στη χώρα μας παραμένουν ένας παράγοντας που επηρεάζει σοβαρά την κατανομή της ανεργίας στις διάφορες περιοχές. Υπάρχουν νομοί που διώχνουν το νέο εργατικό δυναμικό τους προς τα αστικά κέντρα. Αυτό συναντιέται σήμερα στην Ευρυτανία, στα Γρεβενά, στην Καρ-

δίτσα, στη Λευκάδα, στη Φλώρινα, στη Χαλκιδική, στο Κιλκίς κ.λπ. Ενώ άλλοι νομοί παρουσιάζουν μεγαλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης, όπως οι νομοί Αττικής, Μαγνησίας, Λάρισας, Ημαθίας, Κορινθίας, Κοζάνης, Ηρακλείου κ.λπ.

Τα τελευταία χρόνια η ανεργία πλήττει περισσότερο τους νέους που έχουν ανώτατη και ανώτερη εκπαίδευση. Όπως φαίνεται από τον πίνακα I, οι πτυχιούχοι των ανωτάτων σχολών που είναι κάτω από 25 ετών και αναζητούν εργασία για πρώτη φορά έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας (39,60%) απ' όλες τις άλλες κατηγορίες. Ακολουθούν οι απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης με ποσοστό 27,25%, οι πτυχιούχοι ανωτέρων σχολών με ποσοστό 22,49%, αυτοί που δεν τελείωσαν τη στοιχειώδη εκπαίδευση με ποσοστό 8,67% και, τέλος, οι απόφοιτοι του Δημοτικού με 8,18%.

Επειδή είναι πιθανό στην ηλικιακή αυτή κατηγορία να υπάρχουν ακόμη άτομα που δεν αποφοίτησαν ή άνδρες που εκτελούν τη στρατιωτική τους θητεία, προσπαθήσαμε να δούμε το ποσοστό ανεργίας των διαφόρων κατηγοριών αποφοίτων στην πιο παραγωγική ηλικία, των 24 έως 44 ετών. Όπως φαίνεται από τον πίνακα II, η μοναδική διαφορά που παρουσιάζεται στην κατάταξη των ανέργων κατά επίπεδο εκπαίδευσης έγκειται στο ότι τη δεύτερη θέση τώρα την κατέχουν οι πτυχιούχοι ανωτέρων σχολών. Επομένως οι νέοι που έχουν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης συναντούν και τη μεγαλύτερη δυσκολία να απασχοληθούν κάπου.

Η επιμήκυνση των σπουδών, η συντήρηση ενός μεγάλου μέρους νέων ανέργων από την οικογένεια ή η υποαπασχόλησή τους επιτρέπει την αναμονή καλύτερων ευκαιριών ή την απόκτηση ενός υψηλότερου πτυχίου (μεταπτυχιακού), που ίσως διευκολύνει την απασχόληση. Αυτή λοιπόν η καμουφλαρισμένη ανεργία, που στηρίζεται στην αναμονή ή στην προσωρινή απασχόληση, μπορεί να αποδώσει αργότερα, με την εξεύρεση καλύτερης εργασίας.

Η αύξηση της ανεργίας και ο τρόπος που πλήττει κυρίως ορισμένες κατηγορίες νέων επιτρέπει την εμφάνιση φαινομένων, όπως η αποειδίκευση, η μερική ή εποχιακή απασχόληση και η υποαπασχόληση. Αυτές οι μορφές απασχόλησης αναπτύσσονται με το χρόνο και αποτελούν μεταμφιεσμένες μορφές ανεργίας. Εξάλλου η αύξηση των έκτακτων και των εργαζόμενων με σύμβαση έργου στο δημόσιο ή στον ιδιωτικό τομέα αποτελεί πλέον μία τρέχουσα πραγματική. Έτσι, για τους νέους οι πιθανότητες να βρουν μια εργασία συνδέεται πολλές φορές με μια ορισμένη υποβάθμιση των τίτλων που κατέχουν ή με την αναγκαστική επιλογή της ετεροαπασχόλησης από τις αρχικές τους ειδικεύσεις ή προτιμήσεις.

Το σχολείο όπως και ο στρατός αποτελούν καμουφλαρισμένες μορφές ανεργίας. Ένας από τους ρόλους που παίζει το σχολείο είναι η απορρόφηση μέρους του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού. Ο στρατός στην Ελλάδα δια-

τηρεί μεγάλο αριθμό νέων στις τάξεις του (150.000 περίπου), υποχρεωτικά, για μεγάλο χρονικό διάστημα. Για ορισμένους νέους η στράτευση αποτελεί μια άλλη μορφή αναμονής για καλύτερες μέρες.

Ακόμη δεν πρέπει να παραβλέψουμε την αύξηση ενός πλήθους εργασιών, που δεν φαίνονται πουθενά, που δεν υπόκεινται σε κανένα θεσμικό πλαίσιο εργασίας, με χαμηλές αποδοχές, χωρίς ασφάλιση κι εργατική προστασία.

Έτσι, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για την ανεργία των νέων χωρίς να δούμε το πρόβλημα στην ολότητά του, δηλαδή χωρίς να λάβουμε υπόψη μας την υποαπασχόληση, την εποχιακή απασχόληση, το σχολείο κ.λπ.

Για να κατανοήσουμε την ανάπτυξη της ανεργίας και της υποαπασχόλησης των νέων είναι αναγκαίο να λάβουμε υπόψη μας μια σειρά αλληλοεξαρτώμενους παράγοντες, χρονικά προσδιορισμένους. Καταρχή διαπιστώνουμε ότι η ανεργία των νέων δεν είναι ένα μεταβατικό, συγκυριακό φαινόμενο, αλλά το αποτέλεσμα μιας βαθιάς μεταλλαγής στο οικονομικό επίπεδο, των βιομηχανικών κοινωνιών. Η μελέτη των αριθμών φανερώνει καθαρά μια συνεχή αύξηση της ανεργίας, που μάλιστα προηγείται της ενεργειακής κρίσης. Η τελευταία μάλλον θα προστεθεί στη δομική τάση της ανεργίας και θα ενισχύσει τη δυναμική της και την έκτασή της. Μέσα απ' αυτό το πρίσμα πρέπει να εντοπίσουμε ορισμένα κοινωνικά δεδομένα που θα μας επιτρέψουν την κατανόηση του φαινομένου.

Η εσωτερική μετανάστευση από τη δεκαετία του 1950 ανέτρεψε τελείως τον πληθυσμιακό και κοινωνικό χάρτη της Ελλάδας. Η δομή του αστικού ενεργού πληθυσμού παρουσίασε θεμελιώδεις αλλαγές, με αποτέλεσμα το 1971 στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη το 42% και το 44% αντίστοιχα του ενεργού πληθυσμού να απασχολείται στον δευτερογενή τομέα⁶. Την ίδια στιγμή που διαφοροποιείται ο ενεργός πληθυσμός της Ελλάδας, παρατηρείται μια δομική μεταβολή στη σύνθεσή του. Η μείωση των θέσεων εργασίας επικεντρώνεται κυρίως στη γεωργία (πίνακες III και IV). Η εφαρμογή σ' αυτήν τεχνικοοικονομικών ορθολογικών κανόνων ανατρέπει την κατανομή των πόστων εργασίας. Στους παραπάνω πίνακες φαίνονται οι μεταβολές στις θέσεις στο επάγγελμα. Έτσι το εργατικό δυναμικό της κατηγορίας συμβοηθούντα μέλη οικογένειας από 593.852 άτομα το 1971 έφθασε στα 393.602 άτομα το 1981 και ο αριθμός των εργοδοτών μειώθηκε από 132.136 άτομα το 1971 σε 101.150 άτομα το 1981, ενώ αυξήθηκε ο αριθμός των μισθωτών και των αυτοαπασχολούμενων. Ο πρωτογενής τομέας όχι μόνο απελευθερώνει σημαντικό κομμάτι του εργατικού του δυναμικού, αλλά και σ' αυτούς που μένουν δεν είναι σε θέση να εγχειρηθεί την απασχόληση των παιδιών τους. Όλο αυτό το εργατικό δυναμικό μεταφέρεται αναγκαστικά στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Στη δεκαετία 1971-1981 διαφαινονται σημαντικές ανακατατάξεις στις δύο μεγαλόπολεις της Ελλάδας με τη στασιμότητα της μεταποίησης, την ανάπτυξη των

τραπεζών και των κοινωνικών υπηρεσιών, αλλά και τη συρρίκνωση των προσωπικών υπηρεσιών στην πρωτεύουσα. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της Λ. Λεοντίδου, «ο μεγαλύτερος όγκος του αστικού πληθυσμού — όσοι δεν προστίθενται στους ανέργους — φαίνεται να εντάσσεται τώρα στη «νέα μικροαστική» τάξη, που απορροφά τους πτυχιούχους, είτε ως «διανοητική» εργασία στα εργοστάσια (έστω και απο-ειδικευμένη), είτε ως υπαλλήλους στις επιχειρήσεις και στο δημόσιο, είτε ως ειδικευμένη («ημιαυτόνομη») απασχόληση. Αυτά τα στρώματα πολλαπλασιάζονται στις ελληνικές πόλεις τη δεκαετία του 1980 και όχι η παραδοσιακή μικροαστική τάξη»⁶.

Σήμερα είναι φανερό ότι παρ' όλη την ανάπτυξη που γνωρίζει ο τριτογενής τομέας και σ' ένα βαθμό ο δευτερογενής, εντούτοις δεν έγινε δυνατό να απορροφηθεί το διαθέσιμο εργατικό δυναμικό εξαιτίας ορισμένων επιλογών. Μέσα σ' ένα πλαίσιο ανταγωνισμού και μισθολογικών διεκδικήσεων, οι εργοδότες, στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν την παραγωγικότητα σε ικανοποιητικό ύψος, καταφεύγουν σε διάφορες τεχνικές για να καλύψουν την αύξηση των δαπανών. Οι προσπάθειες γίνονται και στην κατεύθυνση του μηχανολογικού εξοπλισμού — αυτοματοποίηση, μηχανοποίηση κ.λπ. — και στην κατεύθυνση του προσωπικού — εντατικοποίηση, περιφερειακός φορτισμός, εργασία σε ομάδες κ.λπ.

Αυτή η ανάπτυξη, με την ενίσχυση της παραγωγικότητας της εργασίας, όχι μόνο δεν δημιούργησε νέα πόστα, αλλά επιπλέον διαφοροποίησε τη χωροταξική δομή της απασχόλησης. Η τοποθέτηση νέων επιχειρήσεων σε περιοχές εκτός Αθηνών, η αναδόμηση των προβληματικών επιχειρήσεων και ο εκσυγχρονισμός άλλων επηρέασαν τις συνθήκες εργασίας και τη ζήτηση νέων ειδικοτήτων. Η εισαγωγή νέων τεχνολογιών στις επιχειρήσεις επηρεάζει άμεσα τις διάφορες ειδικότητες, με αποτέλεσμα να είναι δύσκολη η πρόβλεψη και η αλλαγή των προγραμμάτων στην τεχνική εκπαίδευση. Έτσι, υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσα στις νέες ειδικότητες που απαιτούν οι επιχειρήσεις ή ο δευτερογενής τομέας και στο είδος και στο επίπεδο εξειδικεύσεων των εργαζομένων. Εξάλλου, το σχολείο δεν μπορεί να ξεφύγει από αυτά τα χάσματα και τις αντιθέσεις.

Η ανάπτυξη του τριτογενή τομέα, γενικά, δεν επιτρέπει πλέον την απορρόφηση νέου εργατικού δυναμικού, διότι οι θέσεις εργασίας που δημιουργεί καλύπτονται αμέσως από την προσφορά εργασίας που ήδη υπάρχει. Επιπλέον το κράτος, πιεζόμενο από τη στενότητα πόρων και από τα ελλείμματά του δεν μπορεί να δημιουργεί συνεχώς νέες θέσεις εργασίας. Εξάλλου η ανάπτυξη της πληροφορικής θα παίξει ένα σημαντικό ρόλο σ' ένα πιθανό περιορισμό των προσλήψεων και κυρίως σε μια μεταβολή των προσόντων που απαιτούνται. Επομένως, η εισαγωγή του αυτοματισμού στον κρατικό τομέα θα περιορίσει

τον αριθμό των αναγκαιών προσλήψεων με προοπτική τη μείωση του κόστους λειτουργίας του.

Η προσφορά εργασίας από νέες κατηγορίες είναι ένα φαινόμενο που πρέπει να προσέξουμε ιδιαίτερα. Οι γυναίκες είναι μία τέτοια κατηγορία και αποτελούν το 31,9% της συνολικής απασχόλησης, σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του 1981. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι την τελευταία εικοσαετία το ποσοστό των οικονομικά ενεργών γυναικών μειώθηκε από 33,5% το 1961 σε 22,7% το 1981. Η εξήγηση που δόθηκε από τους διάφορους ερευνητές για τη μείωση της οικονομικής δραστηριότητας των γυναικών είναι: η μείωση της γεννητικότητας, οι πόλεμοι, η μετανάστευση, η αστικοποίηση που τις αναγκάζει να απομακρυνθούν από την παραγωγή του πρωτογενή τομέα, η μικρή συμμετοχή των γυναικών στην τεχνική-επαγγελματική εκπαίδευση. Άλλος λόγος είναι ο τρόπος συλλογής των στατιστικών δεδομένων: σε πολλές περιπτώσεις δεν καταγράφεται η εργασία των γυναικών, διότι θεωρείται προέκταση της δουλειάς του νοικοκυριού· τέλος η αδιαφάνεια ορισμένων μορφών απασχόλησης έξω από την επίσημη αγορά εργασίας, που δεν κάνει ορατή την απασχόληση των γυναικών (π.χ. εργασία με το κομμάτι, φύλαξη παιδιών με κάποιο οικονομικό όφελος κ.λπ.).

Η συμμετοχή των γυναικών στην παραγωγή έχει πολλές αιτίες, από τις οποίες οι πιο σημαντικές είναι δύο. Η πρώτη συνδέεται με την προσπάθεια των εργοδοτών για μείωση του κόστους των μισθών-ημερομισθίων με τη χρησιμοποίηση της γυναίκας που αποτελεί πηγή φτηνής εργασίας — κι αυτό στη βάση μιας κοινωνικής προκατάληψης. Η δεύτερη αιτία συνδέεται με την επιθυμία των γυναικών για συμμετοχή στην οικονομική και κοινωνική ζωή, με ταυτόχρονη άρνηση όλων αυτών των προκαταλήψεων. Η ιδεολογική άρνηση αυτή των προκαταλήψεων παίρνει τελευταία μεγαλύτερες διαστάσεις με τη βοήθεια των διαφόρων κινημάτων χειραφέτησης της γυναίκας.

Αυτή η κατάσταση παραπέμπει σε ένα ιδεολογικό πλαίσιο, που δικαιολογεί πρακτικές που έχουν να κάνουν με την εκπαίδευση των κοριτσιών, τις επαγγελματικές τους προοπτικές, την εσωτερικοποίηση «δεξιοτήτων» που τους «εμφυτεύουμε» και τους ρόλους που απαιτούμε να έχουν. Αυτές οι αξίες, οι ρόλοι και οι οικογενειακές στρατηγικές για τα κορίτσια είναι οργανωμένα διαφορετικά, ανάλογα με τις συνθήκες ύπαρξης των διαφόρων κοινωνικών κατηγοριών και δίνουν βαρύτητα ανάλογα σε τούτο ή σε κείνο το στοιχείο.

Τελικά, αυτές οι πρακτικές πολλαπλασιάζουν τις διακρίσεις που με τη σειρά τους ενισχύουν μια ειδική μεταχείριση του γυναικείου εργατικού δυναμικού.

Μέσα σε τέτοιες συνθήκες το σχολείο δεν μπορεί να κατηγορηθεί ως ο κύριος υπεύθυνος της ανεργίας των νέων. Η κυριότερη αιτία πρέπει να αναζητηθεί στις κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις των βιομηχανικών χωρών. Οι γρή-

γορες τεχνολογικές αλλαγές και οι ανάγκες που δημιουργούν είναι τόσο ασταθείς και βραχυπρόθεσμες και βάζουν τόσο διαφορετικά κριτήρια για την κάλυψη των θέσεων εργασίας που δημιουργούνται από τις επιχειρήσεις, ώστε είναι πολύ δύσκολη η οργάνωση της γνώσης που θ' ανταποκρινόταν σ' αυτές τις πολύμορφες απαιτήσεις. Εάν το σχολείο κατορθώσει να δώσει αντί στατικές γνώσεις δυναμικές μεθόδους μάθησης, τότε προστατεύει τους νέους από την ανεργία και την αποειδίκευση. Αν, αντίθετα, οι στόχοι και το περιεχόμενο των προγραμμάτων του σχολείου εξαρτώνται από πολιτικο-οικονομικές αποφάσεις, τότε είναι πιθανό να γίνει το σχολείο ένας επιπλέον παράγοντας ανεργίας των νέων.

Οι αντιθέσεις για τους στόχους και την κατεύθυνση του σχολείου δεν έχουν λυθεί. Υπάρχουν πιέσεις για μια γενίκευση των πολυκλαδικών λυκείων, που θα δίνουν τα κατάλληλα εφόδια στους μαθητές, υπάρχουν όμως και αντιστάσεις που θέλουν τη διατήρηση της ιεραρχίας ανάμεσα σε διαφορετικούς τύπους εκπαίδευσης για λόγους κοινωνικής επιλογής. Εάν σ' αυτές τις συγκρούσεις προσθέσουμε και την έλλειψη της υλικο-τεχνικής υποδομής, τότε βλέπουμε πόσο επηρεάζεται η απόδοση του σχολείου.

Εξάλλου στην Ελλάδα έχουμε μια κοινωνική επιλογή που ξεκινά από το δημοτικό και φθάνει μέχρι το πανεπιστήμιο διά μέσου μιας κατανομής των μαθητών σε διαφορετικά δίκτυα. Οι «ικανοί» μαθητές συνεχίζουν στα ανώτερα κλιμάκια τις σπουδές τους, ενώ οι υπόλοιποι κατευθύνονται σε επαγγελματικά σχολεία που το επίπεδο εκπαίδευσης έχει την τάση να πέφτει. Στο τέλος, οι νέοι βρίσκονται αντιμέτωποι με τον κόσμο της εργασίας που απαιτεί ειδικεύσεις, γνώσεις, ακόμα και συμπεριφορές, που όμως δεν έχουν αποκτήσει. Έτσι, οι νέοι που αποκτούν πτυχία, που δεν είναι προνομιούχοι, έχουν τα χαρακτηριστικά της αποτυχίας, τις δυσκολίες προσαρμογής, την άρνηση, με αποτέλεσμα η ανεργία να εμφανίζεται ως μια συνηθισμένη εμπειρία, για την οποία τους προετοιμάζουν οι κοινωνικές συνθήκες που βιώνουν.

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, το σχολείο δεν δημιουργεί την ανεργία των νέων, αλλά την ενισχύει στο μέτρο που οι πολιτικοκοινωνικές επιλογές που το διαμορφώνουν το οδηγούν να αναπαράγει την ανεργία.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο αναπτύσσεται η ανεργία και η υποαπασχόληση των νέων. Εκτός όμως από τις παραπάνω αιτίες και επιπτώσεις της ανεργίας, υπάρχουν και μια σειρά λόγοι που βαραίνουν επιπρόσθετα στην αναζήτηση μιας θέσης από τους νέους. Καταρχή, οι νέοι υφίστανται τις συνέπειες μιας ορισμένης αντίληψης που έχουν γι' αυτούς. Δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε τις κριτικές αντιδράσεις και τη δυσπιστία ορισμένων εργοδοτών απέναντι στη νεολαία. Οι νέοι για ορισμένους εργοδότες είναι ένα εργατικό δυναμικό που φοβόμαστε: είτε τη δυσκολία προσαρμογής τους στην επιχείρηση, είτε την κριτική τους στάση στις σχέσεις παραγωγής. Συνήθως η ενδυμασία τους

και η γλώσσα που χρησιμοποιούν, που διαφέρουν από εκείνες των γονέων τους, είναι σημάδια για κάτι «άλλο» που δεν ελέγχουμε. Αυτός ο φόβος καθορίζει μια δυσπιστία απέναντι στους νέους, με αποτέλεσμα να επιλέγονται εργαζόμενοι που θα «προσαρμοσθούν» εύκολα στο κλίμα και στους ρυθμούς της επιχείρησης. Συμπερασματικά, με βάση την ανεργία και τον σκεπτικισμό των εργοδοτών, όσον αφορά την ικανότητα του σχολείου να ενστερνίσει στους νέους τις κυρίαρχες αντιλήψεις, αναπτύσσονται στρατηγικές με στόχο τον κοινωνικό έλεγχο.

Επιπλέον, εξαιτίας της οικονομικής συγκυρίας, οι προσλήψεις νέου προσωπικού έχουν μειωθεί σημαντικά, με αποτέλεσμα οι όποιες ανάγκες εργατικού δυναμικού να καλύπτονται από εργαζόμενους μερικής απασχόλησης, κυρίως νέους. Αυτό φυσικά έχει ως αποτέλεσμα οι νέοι εργαζόμενοι να μην αποκτούν κάποια εξειδίκευση, με όλες τις συνέπειες που έχει αυτό το γεγονός στη συμπύεση των μισθών.

Η ανεργία των νέων, επιπρόσθετα, θα επιτρέψει τη δημιουργία ειδικών συστημάτων στην αγορά εργασίας. Οι νέοι, πιο ευάλωτοι, θα υποστούν την αστάθεια της αγοράς εργασίας και θα παίξουν ένα ιδιαίτερο ρόλο στην ανάγκη προσαρμοστικότητας στις νέες οικονομικές απαιτήσεις. Το γεγονός ότι οι νέοι αντικαθίστανται ή απολύονται πιο εύκολα επιτρέπει τη δημιουργία μιας παράλληλης αγοράς εργασίας που διευκολύνει την αναδιάρθρωση της παραγωγής στις επιχειρήσεις.

Επιπλέον η ανεργία των νέων οδηγεί ορισμένες επιχειρήσεις να ενισχύσουν την εξουσία των στελεχών εκείνων που διαμορφώνουν τα κριτήρια αξιολόγησης και επιλογής του προσωπικού. Αυτά τα πολύμορφα κριτήρια τοποθέτησης των υποψηφίων — κάτω από την κάλυψη του ορθολογισμού — επιτρέπουν την καλύτερη προσαρμοστικότητά τους στους κυρίαρχους ρόλους και κανόνες της παραγωγής.

Τέλος, η ανεργία των νέων έχει ορισμένες επιπτώσεις στη σχέση σχολείου-παραγωγής. Η ανεργία των νέων χρησιμοποιείται ως ένα επιχειρήμα που επιτρέπει πιέσεις του επιχειρηματικού κόσμου προς το σχολείο. Με την ανεργία των νέων, οι ειδικεύσεις και οι γνώσεις του σχολείου και το *savoir-faire* που προέρχεται από την οργάνωση και τον καταμερισμό της εργασίας βρίσκονται στην καρδιά των συγκρούσεων.

Η ανεργία και η υποαπασχόληση των νέων δεν εμφανίζεται ως ένα συγκυριακό φαινόμενο, αλλά ως φαινόμενο που έχει τις ρίζες του στις κρίσεις που διαπερνούν τις μοντέρνες βιομηχανικές κοινωνίες. Η αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων σ' ένα καινούργιο πλαίσιο διεθνούς καταμερισμού της εργασίας φαίνεται να προκαλεί ταυτόχρονα μια αύξηση της υποαπασχόλησης των νέων και να δικαιολογεί μια εντατική χρησιμοποίησή τους.

Η ανεργία δεν είναι ένα αναγκαίο κακό ούτε μια αθεράπευτη πληγή στο κοινωνικό σώμα. Εάν η οικονομική διάσταση του αγώνα που γίνεται ενάντια στην ανεργία είναι σημαντική και οδηγεί πολλές φορές σε διαφωνίες ανάμεσα στους οικονομολόγους, δεν θα πρέπει να παραμελήσουμε ένα σημαντικό στοιχείο στο επίπεδο της κουλτούρας. Τα διάφορα αναπτυξιακά μέτρα, η ανάγκη για επαγγελματική κινητικότητα ή τα διάφορα προγράμματα τοπικού ή νομαρχιακού χαρακτήρα κ.λπ., είναι αναγκαίο να συνδεθούν με τις ελπίδες, τις προσδοκίες και την ψυχολογία των νέων. Η διαμόρφωση μιας πολιτικής αγώνα κατά της ανεργίας δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να διαχωριστεί, να αποδεσμευτεί ούτε από τη φιλοσοφία της ούτε από τις συνθήκες ή το νόημα της εργασίας ούτε από την επεξεργασία μιας συλλογικής πολιτικής που θα έδινε το προβάδισμα στην πρωτοβουλία και στη δυνατότητα να παίρνουν αποφάσεις οι νέοι, καλλιεργώντας την αλληλεγγύη και τη δυνατότητα αλλαγής των συνθηκών ζωής.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Οικονομικά ενεργός πληθυσμός μέχρι 24 ετών κατά επίπεδο εκπαίδευσης
(Δευγατοληπτική επεξεργασία 10%)

	Πτυχιούχοι Ανωτάτων Σχολών	Πτυχιούχοι Ανωτέρων Σχολών	Απόφοιτοι Μέσης Εκ- παίδευσης	Απόφοιτοι Στοιχειώδους Εκπαίδευσης	Δεν τελείωσαν τη Στοιχειώδη Εκπαί- δευση
Σύνολο οικονο- μικά ενεργού πληθυσμού 10 έως 24 ετών (1)	11.282	14.273	128.097	337.136	14.756
Νέοι 10 έως 24 ετών που ζητούν για πρώτη φορά εργασία (2)	4.468	3.211	34.912	27.537	1.280
Ποσοστό του (2) στο (1)	39,60%	22,49%	27,25%	8,18%	8,67%

Τα στοιχεία έχουν ληφθεί από τα αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού-κατοικιών του 1981, Τόμος III, τμήχος Β', Έκδοση Ε.Σ.Υ.Ε., 1984.

ΠΙΝΑΚΑΣ II

Οικονομικά ενεργός πληθυσμός 25 έως 44 ετών κατά επίπεδο εκπαίδευσης
(Δευματοληπτική επεξεργασία 10%)

	Πτυχιούχοι Ανωτάτων Σχολών	Πτυχιούχοι Ανωτέρων Σχολών	Απόφοιτοι Μέσης Εκ- παίδευσης	Απόφοιτοι Στοιχειώδους Εκπαίδευσης	Δεν τελείωσαν τη Στοιχειώδη Εκπαίδευση
Σύνολο οικονο- μικά ενεργού πληθυσμού 25 έως 44 ετών (1)	175.164	75.491	327.933	886.481	126.104
Άτομα 25 έως 44 ετών που ζη- τούν για πρώτη φορά εργασία (2)	7.543	1.665	4.107	3.340	223
Ποσοστό του (2) στο (1)	4,30%	2,20%	1,25%	0,37%	0,17%

Τα στοιχεία έχουν ληφθεί από τα αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού-κατοικιών του 1981, Τόμος III, τεύχος Β', Έκδοση Ε.Σ.Υ.Ε., 1984.

ΠΙΝΑΚΑΣ III

Οικονομικά ενεργός πληθυσμός κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα (1971)

Θέση στο επάγγελμα	Σύνολο ενεργού πληθυσμού	Εργοδοτές	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Συμβοιούντα και μη αμεβόλενα μέλη οικογένειας	Μισωτοί	Δεν δηλώνουν θέση στο επάγγελμα
Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας						
1. Πρωτογενής τομέας (Γεωργία)	4.312.600	15.824	679.944	546.176	63.368	7.288
2. Δευτερογενής τομέας	856.716	56.624	156.988	18.720	620.032	4.352
2.1. Ορυχεία	21.096	640	1.300	152	18.908	96
2.2. Βιομηχανία - Βιοτεχνία	554.380	42.976	117.424	16.564	374.660	2.756
2.3. Ηλεκτρισμός, νερό	24.816	12	292	16	24.356	140
2.4. Οικοδομήσεις, δημόσια έργα	256.424	12.996	37.972	1.988	202.108	1.360
3. Τριτογενής τομέας	1.065.680	59.688	278.828	28.956	686.444	11.764
3.1. Εμπόριο, εστιατόρια, ξενοδοχεία	362.024	39.264	159.840	21.204	140.628	1.088
3.2. Μεταφορές, επικοινωνίες	211.672	7.220	52.416	1.384	149.432	1.220
3.3. Τράπεζες, ασφάλισεις	78.524	5.112	20.124	400	52.136	452
3.4. Υπηρεσίες	349.104	6.888	40.916	4.152	294.724	2.424
3.5. Δεν δηλώσαν είδος οικονομικής δραστηριότητας	64.356	1.204	5.232	1.816	49.524	6.580
4. Σύνολο χώρας	3.234.996	132.136	1.115.760	593.852	1.369.844	23.404

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1971.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV

Οικονομικά ενεργός πληθυσμός κατά ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα (1981)

Θέση στο επάγγελμα	Σύνολο ενεργού πληθυσμού	Εργοδότες	Εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Συμβοληθέντα και μη αιμειζόμενα μέλη οικογένειας	Μισθωτοί	Δεν δήλωσαν θέση στο επάγγελμα
Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας						
1. Πρωτογενής τομέας (Γεωργία)	970.402	3.933	584.423	334.930	38.022	9.094
2. Δευτερογενής τομέας	1.008.668	50.173	212.845	20.449	713.243	41.958
2.1. Ορυχεία	22.456	342	889	90	20.693	442
2.2. Βιομηχανία - Βιοτεχνία	650.410	36.861	132.716	17.541	454.820	8.472
2.3. Ηλεκτρισμός, νερό	25.142	20	171	30	24.537	384
2.4. Οικοδομήσεις, δημόσια έργα	310.660	12.950	79.069	2.788	213.193	2.660
3. Τριτογενής τομέας	1.409.448	47.044	362.775	38.223	929.442	31.964
3.1. Εμπόριο, εστιατόρια, ξενοδοχεία	426.631	31.165	197.533	29.623	165.209	3.101
3.2. Μεταφορές, επικοινωνίες	258.475	4.137	62.221	4.731	186.605	3.781
3.3. Τράπεζες, ασφαλίσεις	124.694	4.629	40.841	4.212	76.287	1.725
3.4. Υπηρεσίες	527.388	4.814	53.744	3.194	457.723	7.913
3.5. Δεν δήλωσαν είδος οικονομικής δραστηριότητας	72.260	2.299	8.436	2.463	43.618	15.444
4. Σύνολο χώρας	3.388.518	101.150	1.160.043	393.602	1.680.707	53.016

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού, 1981.

ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

1. Ε.Σ.Υ.Ε., *Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού - κατοικιών 1961, 1971, 1981*, τόμος ΙΙΙ, Έκδ. Ε.Σ.Υ.Ε.
2. Κ. Κασιμάτης, *Τάσεις κινητικότητας εργασίας στην ελληνική βιομηχανία*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1980.
3. Yota Kravaritou-Manitaki, *L'emploi des jeunes en Grèce*, Commission des Communautés Européennes, 1982.
4. Τζένη Καβουνίδη, «Καπιταλιστική ανάπτυξη και απασχόληση των γυναικών στην μεταπολίωση στην Ελλάδα», *Σύγχρονα θέματα*, τεύχ. 14, 1982.
5. Β. Κοτζαμάνης, «Η Ελλάδα στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο: συγκριτικά στοιχεία για τη δημογραφική εξέλιξη στη μεταπολεμική περίοδο (1950-1985)», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 1986.
6. Δία Λεοντίδου, «Αναζητώντας τη χαμένη εργασία: η κοινωνιολογία των πόλεων στη μεταπολεμική Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 60, 1986.
7. Α. Λεοντίδου, «Βιομηχανικός μετασχηματισμός και η ανχωροθέτηση της απασχόλησης στη μεταπολεμική Αθήνα», *Πόλη και Περιφέρεια*, τ. 7, 1983.
8. Θ. Π. Λιανός, «Η διάρθρωση της ελληνικής βιομηχανίας και η προσφορά εργασίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 23, 1975.
9. Γ. Μηλιός, «Νέοι μύθοι για την ελληνική «υπανάπτυξη»», *Σχολιαστής*, τ. 18, 1984.
10. Β. Μάος, «Οι οικονομικές επιπτώσεις της γήρανσης πληθυσμού παραγωγικών ηλικιών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 49, 1983.
11. Ανδρέας Μοσχονάς, *Παραδοσιακά μικροαστικά στρώματα*, Έκδοση Ιδρύματος Μεσογειακών Μελετών.
12. P. Melvyn, «Le chômage des jeunes dans les pays industrialisés à économie du Marché», *Revue international du travail*, No 1-25.42, 1977.
13. Μ. Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, *Ανάλυση της ελληνικής οικονομίας, προβλήματα - επιλογές*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1979.
14. Μ. Νικολιάνκος, *Οικονομική ανάπτυξη και μετανάστευση στην Ελλάδα*, Κάλβος, Αθήνα, 1974.
15. ΟΑΕΔ, *Απασχόληση και ανεργία στην Ελλάδα*, Έκδ. ΟΑΕΔ, Αθήνα 1982.
16. Νικήτας Πατινώτης, «Παλινδόστηση και κοινωνικο-οικονομική επανάταξη», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 56, 1985.
17. Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου, «Δημογραφική γήρανση στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 49, 1983.
18. Χάρης Συμεωνίδου, «Η εξέλιξη του οικονομικά ενεργού πληθυσμού των γυναικών στην Ελλάδα, 1961-1981», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*.
19. Συλλογικό έργο, *Η ανεργία των νέων*, ΟΑΕΔ, Αθήνα 1983.
20. Συλλογικό έργο, *Le Marché de l'emploi en Grèce*, C.C.E., Bruxelles, 1979.
21. Χ. Συμεωνίδου, «Γονιμότητα και απασχόληση των γυναικών: μια - πρώτη προσέγγιση»

- γηση του θέματος για την περιφέρεια πρωτεύουσας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 61, 1986.
22. Κ. Τσουκαλάς, «Η δομή της απασχόλησης και το μικρομεσαίο θαύμα, *Αντί*, τεύχος 260, 1984.
 23. Κ. Τσουκαλάς, «Κοινωνικές προεκτάσεις της δημόσιας εργοδοσίας στη μεταπολεμική Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 50, 1983.
 24. Κ. Τσουκαλάς, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Εκδόσ. Θεμέλιο, Αθήνα 1986.
 25. Χρ. Τζεκίνης, *Οι επιπτώσεις της μικροηλεκτρονικής στην απασχόληση*, ΟΑΕΔ, Αθήνα 1983.
 26. Ροσ. Φακιοιάς, «Απασχόληση και Ανεργία», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 17.1.1980.
 27. Δ. Φράγκου, *Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Ελλάδος*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1980.
 28. Βασίλης Φύλιας, «Ανθρώπινο δυναμικό στη βιομηχανία», *Οικονομία και Κοινωνία*, Νο 26, 1981.
 29. Χ. Χατζόγλου, «Οι συντελεστές συμμετοχής ομάδων ηλικιών του ελληνικού πληθυσμού εις τον σχηματισμό του εργατικού δυναμικού», *Σπουδαί ΙΣΤ'*, 1965-66.